

Samenvatting

DE BEWEGING VAN HET DENKEN

HEGEL – HEIDEGGER – DERRIDA

In dit proefschrift geef ik een interpretatie van Hegel, Heidegger en Derrida als denkers van *beweging*. Zij beschrijven de kern van hun denken expliciet in termen van een ontwikkeling, beweging of weg, in plaats van in termen van de erin behaalde resultaten of conclusies. 'Indirect' is de naam die ik geef aan een dergelijke poging om het niveau te ontstijgen van wat positief gesteld kan worden in een stellingname of *positie*, wat uitgedrukt kan worden in een *propositie*, of wat bepaald kan worden door tegenstelling of *oppositie* (pro of contra, ja of nee).

De initiële vraag van dit onderzoek betreft het werk van Derrida: (hoe) is een kritiek mogelijk van een dergelijk indirect discours dat zich niet vereenzelvigd met een ondubbelzinnig standpunt? Om die vraag te beantwoorden moet eerst de zin en de noodzaak van zijn indirectheid worden onderzocht.

In HOOFDSTUK EEN laat ik zien dat Derrida's geschriften *structureel* indirect zijn, door via een interpretatie van *De la grammatologie* te tonen hoe ook dat wat als Derrida's meest ondubbelzinnige positie wordt beschouwd (zijn 'nieuwe' opvatting of theorie van de taal als schrijven of 'schriftuur' [*écriture*]) in feite niet een alternatieve taaltheorie *naast* de traditionele opvatting kan zijn, maar de mogelijkheid van zo'n 'theorie' überhaupt ondermijnt.

Die onmogelijkheid is niet op zijn beurt zelf *gesteld*; Derrida's eigen tekst heeft te lijden onder de 'incompetentie van de wetenschap' die erin wordt blootgelegd. Die reflexieve of performatieve complexiteit is karakteristiek voor zijn poging om de grenzen aan de orde te stellen van de 'logocentrische metafysica' die voor Derrida zelfs nog tot in de mogelijkheid om haar überhaupt *im Frage* te stellen doordringt. Waar Derrida's werk wel gezien is als een poging aan deze metafysica te ontsnappen, betoog ik in HOOFDSTUK TWEE dat *alteriteit geen externaliteit is*, en dat Derrida zich terdege bewust is van het feit dat het hele idee van een 'buiten' zélf het resultaat is van het tegenstellingsdenken waaraan het pretendeert te ontkomen. Dit heeft consequenties voor de mogelijkheid van een kritiek op Derrida.

In HOOFDSTUK DRIE laat ik zien dat de kritiek op Derrida vaak draaide om aantijgingen van 'empirisme' (een gebrek aan rechtvaardiging) of 'scepticisme' (hetzij als zelfweeerlegging, 'performatieve contradictie' of relativisme). Beide zijden in dit debat zijn problematisch: hoe noodzakelijk het ook is om Derrida's denken van een simpel scepticisme te onderscheiden, het is onvoldoende daartoe te wijzen op Derrida's frequente stelling dat

deconstructie het simpelweg ‘niet is’. In plaats daarvan moet de kwestie van kritiek worden uitgetild boven precies dat tegenstellingsdenken (hier: van verdediging en weerlegging) dat Derrida trachtte te ontstijgen. Dan toont zich een intrigerende verwevenheid van Derrida met empirisme, scepticisme en kritiek, juist *in* zijn expliciete oppositie ertoe. Die dubbelzinnigheid is een kenmerk van de kwetsbaarheid van een indirect discours dat zelf geen simpel scepticisme is, maar ook het onwrikbare ‘standpunt’ mist van waaruit ze zich er voor eens en altijd tegen zou kunnen wapenen.

Als Derrida’s werk geen *stellingname* tegen de metafysica is, dan (1) is zijn kritiek op Hegel en Heidegger misschien ook niet zo oppositioneel als soms wel gedacht wordt, en (2) maakt dit een lectuur mogelijk van Hegel en Heidegger als zélf denkers van *beweging*, die niet beslist tegen Derrida hoeven te worden uitgespeeld.

DEEL TWEE richt zich op Hegel. In HOOFDSTUK VIER toon ik hoe de oorsprong van Hegels ‘beweging’ in een besef ligt dat analoog is aan dat van de jonge Derrida: de poging om de tegenstellingen van de ‘reflectie’ of het ‘verstand’ te ontstijgen, in het besef dat het niet zomaar mogelijk is er stelling tegen te nemen of er iets tegenover stellen. Dit resulteert in een onlosmakelijke verwevenheid van vorm en inhoud: wat de reflectie ‘ontstijgt’ is haar ‘eigen beweging’. Dit maakt die beweging *wezenlijk impliciet*, en de weergave [*Darstellung*] ervan tot een expliciet probleem voor Hegel. Ik laat zien hoe Hegels weergave niet het impliciete in het expliciete *omzet* (door het aanwijsbaar of positief te maken), maar dat het de beweging *van* bepalingen (wat hen ‘ontstijgt’) *in* en *door* die bepalingen toont.

In HOOFDSTUK VIJF laat ik door een interpretatie van Derrida’s *Tympan* en *Hors livre: Préfaces* zien hoe, op het niveau van de inhoud, Derrida een structureel ambigue positie vasthoudt tussen een ‘Hegelianisme’ waar hij zich expliciet *tegen* afzet (een dialectiek die alle negativiteit ‘uiteindelijk weer positief maakt’) en een andere Hegel die een dergelijke positiviteit ontstijgt. Derrida brengt deze onbeslisbaarheid vervolgens *ten uitvoer* door middel van ‘tekstuele manoeuvres’ waarmee hij afstand neemt van Hegel zonder stelling tegen hem te nemen.

DEEL DRIE richt zich op Heidegger. De performativiteit van Heideggers indirectheid bereikt een hoogtepunt in zijn *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, waar Heidegger de vraag stelt welke taal in staat zou kunnen zijn het zich-onttrekken van zijn [*Seyn*] te articuleren. Die vraag is innig verweven met Heideggers diagnose dat de taal van zijn eigen *Sein und Zeit* nog ‘te metafysisch’ was. In HOOFDSTUK ZES beargumenteer ik dat met Heideggers ‘poetische spreken’ uit de *Beiträge* geen nieuwe of andere taal bedoeld is die een dergelijke tekortkoming niet zou hebben, maar veeleer een andere (gereserveerde, terughoudende) *stemming* met betrekking tot de ‘oude’ taal,

hetgeen verklaart wat Heidegger beoogt met een zeggen van de ‘waarheid van zijn’ dat door ‘verzwijging’ [*Erschweigung*], zijn [*Seyn*] als geborgen en verborgen *in* zijnden erkent.

In HOOFDSTUK ZEVEN beschouw ik de ambiguïteit van Derrida’s relatie tot Heidegger op twee manieren. (1) De eerste verloopt analoog aan Derrida’s verhouding tot Hegel. Door een beschouwing van Derrida’s *Éperons: Les styles de Nietzsche* laat ik zien hoe, op het niveau van de inhoud, Derrida stelling neemt *tegen* Heideggers ‘onto-hermeneutiek’ maar tegelijkertijd het potentieel van Heideggers *Ereignis* laat zien om de horizon van de ‘hermeneutische cirkel’ te doorbreken. Op het niveau van de vorm neemt Derrida afstand van die hermeneutische horizon zonder er eenduidig stelling tegen te nemen door een Nietzscheaanse ‘pluraliteit van stijlen’ te praktiseren. (2) Ten tweede toon ik aan de hand van Derrida’s *De l’esprit* dat hoewel hij Heidegger bekritiseert vanwege het *vermijden* van bepaalde thema’s (gender, politiek, ras, dierlijkheid, lichamelijkheid), hij tegelijk aangeeft dat dit niet eenvoudigweg kan worden tegengegaan door wat ondervertegenwoordigd was, tegenwoordig te maken. Nu wordt Derrida’s kritische relatie een poging verder te gaan dan Heidegger zonder er voorbij te kunnen geraken: in de onvermijdelijke vermijding en de noodzaak Heideggers ‘voorrang van de vraag’ te herbevestigen in de poging die te bevragen, ziet Derrida een *affirmatie* die de uitdrukking is van wat hij ‘verantwoordelijkheid’ (*responsabilité*) noemt.

Tot slot laat ik zien dat Derrida’s ‘affirmatieve’ verantwoordelijkheid niet zijn indirectheid tegenspreekt: het bestaat niet in een positieve stellingname of een specifiek ethisch standpunt. In tegendeel: Derrida’s affirmatie is de intellectuele verantwoordelijkheid of het engagement zoals dat de positiviteit van een gegeven stellingname ontstijgt. Waar de onlosmakelijke verwickelingen van de performativiteit Derrida’s indirectheid *noodzakelijk* maken, is deze affirmatieve verantwoordelijkheid datgene wat die indirectheid *motiveert*.